

ВІКТОР ПЕТРУШЕНКО

ГНОСЕОЛОГІЯ ТА ЕПІСТЕМОЛОГІЯ

(Навчальний посібник)

Видавництво «Новий Світ – 2000»

ЛЬВІВ – 2020

УДК 1(075.8)

Навчальний посібник рекомендований до видання
Вченою радою Інституту філософії, логіки і соціології (м. Львів),
протокол № 7 від 25 листопада 2017 р.
Вчений секретар Інституту, д. філос. е., проф. С.М.Повторева

Рецензенти:

1. Доктор філософських наук, професор Е.П.Семенюк.
2. Доктор філософських наук, професор В.С.Ратніков.
3. Доктор філософських наук, професор Л.М.Богатая.

П 31

Гносеологія та епістемологія: Навчальний посібник / В. Петрушенко / – Львів:
«Новий Світ – 2000», 2020. – 209 с.

Навчальний посібник присвячений висвітленню найбільш важливих тем і проблем, пов'язаних із природою, засобами, механізмами та можливостями людського пізнання. Означені проблеми подаються на основі новітніх філософських досліджень, але в авторській структурі та інтерпретаціях. Особливістю навчального посібника є те, що в ньому поєднані гносеологічні та епістемологічні підходи і методології, що подаються автором як такі, що взаємно доповнюють одні одних. У навчальному посібнику також вперше докладно розглядаються пізнавальні здібності і можливості людини, висвітлюються мовно-лінгвістичні складові пізнавальної діяльності, проводиться аргументоване розрізнення гносеологічного та епістемологічного аналізу знання.

Навчальний посібник адресований студентам гуманітарних напрямів підготовки ВНЗ України, а також науковцям, методологам науки та всім, кого приваблює і інтригує явище пізнання.

ISBN 978-617-7519-14-9

© Віктор Петрушенко, 2020

© ФОП Піча С.В., «Новий Світ – 2000», 2020

ЗМІСТ

Вступ	6
Тема 1: Проблема пізнання у філософії: історія і сучасність	8
1.Що є пізнання для людини? – Складність та неоднозначність питання	8
2.Місце пізнавальної проблематики у філософії та науці.....	10
3.Історичний розвиток уявлень про пізнання: перехід від онтологізму до суб'єктивізму	14
4.Гносеологія та епістемологія: основні аспекти співвідношення	18
Тема 2: Пізнання, його категоріальні окреслення та види	24
1.Постановка та окреслення сутності основного питання гносеології: як можливе пізнання?	24
2.Основні підходи до розуміння сутності пізнання: пізнання як отримання інформації, як потреба у виживанні, як прояв особливостей становища людини в світі, як подія	30
3.Вихідні складові поняття пізнання.....	37
4.Види пізнання та їх взаємозв'язок. Етапи розвитку пізнавальної діяльності	41
Тема 3: Вихідні проблеми та категорії гносеології.....	50
1.Поняття категорій та їх роль в науці.....	50
2.Огляд проблематики гносеології.....	52
3.Категорії, що подають структуру та чинники пізнання:	
а) «об'єкт», «суб'єкт», «предмет» у сучасній гносеології;.....	55
б) зміст та значення категорій «засоби», «умови», «фактори» та «чинники» пізнання у сучасній гносеології	64
Тема 4: Категоріальні визначення пізнавальних здібностей людини та процедур пізнання.....	70
1.Гносеологічна роль людської чуттєвості у пізнанні та її форми	70
2.Інтелектуальні пізнавальні здібності людини.....	74
3.Основні пізнавальні процедури	85
Тема 5. Рівні і форми пізнання. Пізнання як процес	95
1.Джерела знання і пізнання. Поняття рівнів пізнання.....	95
2.Гносеологічні характеристики рівнів та форм пізнання:	
а) чуттєвий рівень пізнання (перцептивний досвід);.....	97
б) рівень раціонально-логічного пізнання;.....	103
в) рівень синтезу знань (синтезувальний рівень).....	107
3.Процесуальний характер людського пізнання	108

Тема 6: Епістемологічний аналіз пізнання: спрямованість, особливості, результати 111

1. Особливості сучасних тлумачень епістемології: епістемологія як метатеорія знання, епістемологія як теорія наукового знання та «загальна» (філософська) епістемологія. Провідні завдання філософської епістемології 11
2. Епістемологічний аналіз образу як форми наданості (форми представлення дійсності в свідомості) 114
3. «Когнітивні сходи» і структура знання 118
4. Особливості епістемологічного тлумачення сутності перцептивного (чуттєвого) досвіду: чуття в їх фізіологічному, психологічному та епістемологічному значенні і змісті. Чуття та наданість 119
5. Форми конструктивної діяльності людського інтелекту в процесі пізнання. Конструктивність раціонального мислення, його переваги та недоліки 122
6. Епістемологічне тлумачення сутності синтезуючого компонента знання. Сміслова складова знання 125
7. Різновиди знань та їх когнітивна оцінка 129
8. Знання як конструктивна діяльність. Знання в контексті феноменології, фундаментальної онтології, герменевтики. Знання як подія 133

Тема 7: Епістемологічний аналіз науки 139

1. Епістемологія як метатеорія наукового знання: історичні засади та сучасні окреслення 139
2. Особливості методологічної орієнтації новочасної європейської філософії: її переваги та недоліки. Чи є наукове знання еталоном знання як такого? 142
3. Загальні особливості наукового знання і пізнання 144
4. Суттєві ознаки науки та її прояви в реальному житті суспільства 146
5. Значення емпіричної бази, мови та логічної структури у функціонуванні науки. Концептуальні складові науки 149

Тема 8: Проблема істини у пізнанні. Істина і якісні характеристики знання 155

1. Роль і функції поняття істини у функціонуванні знання 155
2. Основні концепції істини та їх співвідношення. Зміст та пізнавальна цінність поняття істини. Істина як еталон, ідеал та цінність 157

3. Істина та якість знання. Основні поняття, що фіксують якісні характеристики знання	160
Тема 9. Мовно-лінгвістична складова знання і пізнання	169
1. «Лінгвістичний поворот» у сучасних наукових дослідженнях, його причини та наслідки.....	169
2. Особливості лінгвістичного підходу до когнітивних явищ і процесів. Проблема співвідношення мислення і мови в історії філософії і в сучасній філософії	171
3. Природна (повсякденна) мова і формалізовані мови. А.Тарський про умови визначення істини. Аналіз мови в аналітичній філософії	173
4. Гіпотеза мовної відносності Е.Сепіра та Б.Уорфа. «Лінгвістичний трикутник» Ч.К.Огдена та І.А.Ричардса та його інтерпретації.....	175
Тема 10. Знання і пізнання в контексті культури.....	180
1. Сфера соціально – культурних процесів як когнітивно утворююча сфера	180
2. Поняття культури, її взаємовідносини із когнітивними процесами. Символи культури та смислові складові знання	183
3. Поняття соціальної пам'яті та її роль в культурно історичному процесуванні. Когнітивні чинники культури та духовний світ особистості	189
Запропонована програма курсу.....	195
Література.....	197
Практичні семінарські заняття	202
Література подана до відповідних тем лекційного курсу	204
Питання до іспиту	205
Список рекомендованої літератури.....	207

ВСТУП

У текстах Платона – одного із найбільш відомих та знаменитих філософів за уся історію людства – пізнання порівнюється з полюванням, у процесі якого гончі пси, узявши слід, рвучко женуть уперед, бажаючи схопити здобич. У такому порівнянні присутні моменти емоційності, динаміки та завзяття, в той час як зараз, взявши до рук якийсь текст, присвячений пізнанню, читач буде або розчарований, або відчує нудьгу: ці тексти у більшості випадків є доволі сухими, абстрактними та страшенно технологізованими. У них йдеться про структури, знаки, символи, формули, технології та ін., а про органічний зв'язок пізнання з людською долею, про екзистенційну драму і напругу пізнання часто навіть і не згадується. У той же час вивчення пізнання можна було би порівняти з детективним розслідуванням, оскільки при серйозній розмові про пізнання більшість того, що підлягає обговоренню, залишається темним або невідомим. І перше, що ставить нас у безвихідь, це питання про існування та природу самого пізнання: а чи існує насправді пізнання? Чи не є пізнання або модифікованим інстинктом, або пристосувальними актами живого організму, або справою технічного опрацювання інформації? Адже сьогодні пізнання доволі часто асоціюється з людиною, що діє з якимось приладами, серед яких найперше місце відводиться комп'ютерам. Кудись, ніби вода крізь пісок, «просіялись» і зникли ті речі, які мучили царя Едіпа – героя грецької міфології, або князя Олега та князя Ігоря із наших давніх літописів, а саме: що вони знають і чи знають насправді для того, щоб сміливо покладатись на свої знання і змагатись із законами долі? Можна принагідно згадати й легендарного доктора Фауста із старих німецьких легенд, який продав свою душу – цей безсмертний дар безсмертних богів – дияволу, вважаючи таку ціну прийнятною для себе заради володіння особливими знаннями.

Однією з перших загадок при заглибленні у проблеми пізнання постає факт існування в наш час двох філософських наук про пізнання – гносеології та епістемології (поза межами філософії також існує низка наук, що вивчають пізнання); чому це так і якою мірою це виправдано? Далі: що таке пізнання та яким чином воно відбувається? Хто є суб'єктом пізнання (хто реально здійснює пізнання?) та на які результати своїх пізнавальних зусиль цей суб'єкт може розраховувати? Чи має сучасне технологізоване пізнання якесь відношення до людської екзистенції, тобто до питань, пов'язаних із особливостями людського способу буття та людським становищем у світі? Нарешті, чи можемо ми вважати знання людським позитивним надбанням, чи, можливо, тягарем чи карою? – Ось ці питання ми спробуємо в даній роботі, звичайно, не вирішити, але довести до бажаного рівня прояснення.

Ставлячи перед собою таке завдання, я не можу не згадати з вдячністю Арнольда Юрієвича Цофнаса (який, на жаль, вже покійний), одеського філософа і просто цікавого одесита, з яким мене звела доля і який був першим і, здається, єдиним на теренах України мислителем, що вирішив написати

веселий підручник з гносеології (див.: Цофнас А.Ю. Гносеологія: Навчальний посібник. – Київ: Алерта, 2005. – 232 с. Рос. мовою). Самий цей задум був прекрасним, і я буду пробувати використовувати уроки його реалізації в цьому навчальному посібнику. Маю вклонитися та віддати належне і колишньому моєму професору і учителю Ігорю Валентиновичу Бичку, який перший заразив мене та моїх однокурсників по філософському факультету Київського державного (тоді) університету імені Тараса Шевченка інтригами пізнавальних пригод.

Тема 1: Проблема пізнання у філософії: історія і сучасність.

1. Що є пізнання для людини? – Складність та неоднозначність питання.
2. Місце пізнавальної проблематики у філософії та науці.
3. Історичний розвиток уявлень про пізнання: перехід від онтологізму до суб'єктивізму.
4. Гносеологія та епістемологія: основні аспекти співвідношення.

Питання 1. Що є пізнання для людини? – Складність та неоднозначність питання.

На шляху осмислення проблеми пізнання нас від самого початку очікують інтелектуальні пастки, парадокси та суперечності. Наприклад, у Біблії стверджується, що власне людська історія розпочинається із скоштування плоду з дерева пізнання добра і зла, і самий цей акт подається як такий, що прирівняв людину до Бога. Але врозріз з таким сюжетом тут ми також неодноразово стикаємося з такими висловами «І пізнав Адам свою дружину Єву...», «І пізнав Авраам...». Окрім того, у книзі Проповідника (Еклезіаста) стверджується, що *багато знань примножує сум, і хто збільшує знання, той збільшує й клопіт*. Несподівано у представників сучасної філософії ми знаходимо зовсім інший образ пізнання: це ніби «щупальця, якими організм намацує оточення та інспектує його» (*Е. фон Глазерсфельд*). Навіть без спеціальних заглиблень у суть справи ми розуміємо, яка прірва відділяє одні уявлення про пізнання від інших: в одному випадку пізнання – це доля, в іншому – біологічний процес. Чим це зумовлено і виправдано (якщо виправдано взагалі)?

Найперша відповідь, напевне, має припускати, що ми погано знаємо пізнання і не дуже добре його розуміємо; і це, частково, безумовно так. Проте діапазон розбіжностей в його сприйнятті та тлумаченні зумовлений і самим цим явищем. Здавалось би, так чи інакше, але *пізнання дає нам можливість перетворити якості, властивості та сили дійсності на свої інтелектуальні надбання*, що ми їх потім зможемо використовувати для власних інтересів і потреб. Цей момент пізнання проявляється, наприклад, у тому, що людина створює різноманітні конструкції, інженерні споруди, машини ті ін., а все це створити без знань та пізнання неможливо. Проте вже у давні часи було помічено, що людські знання та пізнання не лише відкривають людині горизонти буття, а й *замикають її у межах внутрішніх сприйнятих та уявлень*: на здоровий глузд, ми сприймаємо дійсність через свої уявлення, але питання про те, чи відповідають вони реальному станові речей, залишається